

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ה

האימהות כחוליות בשרשרת בניין האומה בעקבות נחמה ליבוביץ

דף מקורות מתוך "עיונים חדשים בספר בראשית"

ליאורה שמש liorash@herzog.ac.il

1. מקור 1 : לך לך [ז] — ותענה שרי — ותברח מפניה, עמ' 109-112

והנה הרמב"ן פקח עינינו גם במקום הזה לקרוא כל פרט וכל מלה על מנת ללמדנו אה"כ בצירוף כל הפרטים את אשר תרצה התורה ללמדנו בפרק זה.

...

ואמר עוד: "וַתִּקַּח שָׂרָי" — להודיע שלא מיהר אברם לדבר, עד שלקחה שרי ונתנה בחיקו; והזכיר הכתוב "שרי אשת אברם... לאברם אישה" לרמוז כי שרי לא נתייאשה מאברם ולא הרחיקה עצמה מאצלו, כי היא אשתו והוא אישה, אבל רצתה שתהיה גם הגר אשתו, ולכן אמר "לו לאשה", שלא תהיה כפילגש, רק כאשה נשואה לו. וכל זה מוסר שרה והכבוד שהיא נוהגת בבעלה.

אם כן שני פסוקים אלה על כל פירוטם מראים לנו: כל היוזמה של שרה היא, ולא רק היוזמה, התוכנית, אלא אף הביצוע כולו בידיה. ואברהם אשר כפי שראינו בפרק טו כל מאוייו וכל געגועיו — לבן, וכל שכר המובטח לו, כאין בעיניו אם לא יולד הבן המקווה, השואל בשומעו את המלים במחזה (טו, ב): "שכרך הרבה מאד" את שאלתו (טו, ב): "ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי", אברהם אינו מזדרז מצידו, אינו פעיל, אינו לוקח — אלא מחכה להסכמת אשתו, להצעת אשתו, לפעילות אשתו — הוא מצידו סביל ושקט. "וכל זה מוסר שרה והכבוד שהיא נוהגת בבעלה". היותר, ההבלגה, ההתגברות על קנאה ועל אנוכיות, הקרבן בהבאת הצרה לביתה — כולו מצד שרי בא ובלב שלם ובנפש חפצה.

...

ואולם כנראה שעל גפי מרומים אלה קשה לחיות ולהתמיד. קרבן חד-פעמי, מעשה נועז, הרואי אשר הוד חופף עליו, קל הוא לעומת קבלת סבל ויסורים, לעג ובוז, כלימות, ובפרט כשהם באים ממי שחייב תודה לך וממי שהרמות אותו מאשפות.

טז ד וַתֵּרָא פִּי הָרְתָהּ

וַתִּקַּח גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ

שש מלים אלה, כוללות כל אותו צער שנגרם על ידי גאות המצליח והתרברבותו לעומת זה, שמטעמים בלתי מובנים, לא האירה לו ההצלחה פנים. כי מה מסקנה מוציא המצליח מהצלחתו?
רש"י:

אמרה הגר: שרה זו אין סתרה כגילויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו ואני נתעברתי מביאה ראשונה.

הנה זהו הלעג הארסי והמכאיב ביותר. לא רק שלא הצליחה, שלא נושעה, אלא יש להקיש מאי הצלחתה גם על חוסר צדקתה. ומה שקורה עתה מובן לנו יפה גם מבחינה פסיכולוגית: התמרמרות, טענות, תביעות.

...

טז ה אֲנֹכִי נָתַתִּי שְׂפָחָתִי בְּחִיקָהּ

וַתֵּרָא פִּי הָרְתָהּ וַאֲקַל בְּעֵינֶיהָ

ואברהם שותק. וההתמרמרות דוחפת לעבור מדיבורים למעשים:

טז י וַתַּעֲנֶה שָׂרָי וַתִּבְרַח מִפְּנֵיהָ

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ה

האם לא נבין ללבה של שרי? והן היא היתה היוזמת, הגורמת, העושה, והמוציאה לפועל. והן היא הביאה את הגר לאותו מצב, שבו היא רואה עצמה מנצחת, מתרוננת, עולה על גבירתה. מי ידון את שרי לכף חובה? ונשמע עתה את דעת פרשנינו. ותחילה ה ר מ ב " ן :

"ותענה שרי": חטאה אמנו [שרי] בעיניו הזה — וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עוניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרי בכל מיני העינוי.

האם לא נשמע בדברי הרמב"ן הד כל העינויים שכבר הספיקו בניה של הגר לענות את זרע אברהם עד ימיו ובימיו? ודווקא הרמב"ן הרואה את "מוסר שרי" בפסוקים ב-ג של פרקנו, הרואה בכל מלה, ב"ותאמר שרי" וב"וישמע אברהם" וב"ותקח שרי" וב"לו לאשה" את עדינותה של שרה המוכנה לכל קרבן, דווקא הוא אינו בא ללמד עליה זכות בהסברים פסיכולוגיים על המעשה אשר עשתה, כי כל הבנת הגורמים והמסיבות אינן מבטלות חומרת העבירה של "ותענה שרי".

אולי רצתה התורה ללמדנו, כי המתמתח מעל לקומת אנוש ומקבל על עצמו משימות שמעל לכוחו — ייטיב לשאול עצמו תחילה, אם יוכל לעמוד בהן עד הסוף. שאם לא כן, מוטב לו לאדם שיחיה לפי כוחותיו ולפי הנדרש ממנו, כי אם רגע יעלה מעלה ביכולת הויתור ובהבאת קרבן ובכבישת כל יצר אנושי וכל מאוייו — הן אם לא יוכל גם לשהות על אותם רוכסי ההרים שאליהן טיפס והגיע לרגע, סכנה שיפול מטה מטה בהרבה ממה שהיה בזמן היותו במישור.

...

"ואין המצוה נקראת אלא על שם גומרה". הן לו לא רצתה שרי לכבוש יצרה, להתגבר על כל רגש ושמץ של קנאה בצרתה, לו לא העפילה לדרגה על-אנושית זו — לא נפלה לחטא של "ותענה שרי" — ולא היה נולד מי שהוא ובניו הנם רצועת מרדות לישראל עד היום הזה. אולי ! ?

2. מקור 2: חיי שרה [ב] — אשר לא תיקח אישה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבן, עמ' 152-155

בעקבות הר"ן

לא אמונות ודעות של משפחת האשה העתידה להיות אם האומה — הן המסכנות את האומה כולה (אם בדרך של העברה תורשתית, אם בדרך של לקח וחינוך), אלא המעשים הרעים. והנה לא אחת מגנה התורה את אנשי כנען לא כעובדי עבודה זרה בלבד (ובזה באמת אין יתרון לאומה אחרת עליהם), אלא כעושי התועבות...

ויקרא יח ג כְּמַעֲשֵׂה אֲרֶץ־מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבְּתָם־בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ
וּכְמַעֲשֵׂה אֲרֶץ־כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ
וּבְחַקְתֶּיהֶם לֹא תִלְכוּ.

...

והרב ש. ר. הירש מוסיף לכך טעם נוסף:

"מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבן": השפעת אשה כנענית על בני תגדל פי כמה, מאחר שאני יושב בקרבן, ולא רק האשה, אלא משפחתה, קרוביה וידידיה כולם יחד ישפיעו על בני.

הנה לפי דעתו, אם יקח יצחק מבנות ארצו, בהכרח שייטמע הוא ובניו ביניהם, ואילו אם יקח אשה ממרחקים, בהכרח שתיטמע היא בבית אברהם ותהיה כאחת מהם. והן לשם זה הוצא אברהם מארצו, ממולדתו ומבית אביו, שלא יהא לו מגע אתם ויהיה גר בארץ זרה הוא וזרעו ודבר אין לו עם יושבי הארץ, עם שהם מכבדים אותו, ואף בקבורתם אינו רוצה לקבור את אשתו, ואף מבנותיהם לא יקח לבניו. ולפיכך נקרא שמו אברהם העברי, "שכל העולם מעבר אחד והוא מעבר שני".

מי עיון בתנ"ך תשפ"ה

3. מקור 3: חיי שרה [ג] — גם לגמליך אשאב, עמ' 157-158

והאברבנאל פירש שלא היה בדברי אליעזר משום נחש או קסם וקביעת סימנים שרירותית, אלא שעשה בה מבחן פסיכולוגי. והרחיב דבריו אלה המלבי"ם:

לאחר שיבחר מהן את היותר יפה בתואר ובמראה הלא יצטרך לדעת טיב מידותיה וזה יבורר על ידי שתאמר: "שתה וגם גמלך אשקה", שבוזה ידע בברור שהיא אשה - טובה במידות בעונה ובנדיבות וברחמנות, וזה מצד ארבע בחינות:

(א) "הנה אנכי ניצב על עין המים" וראוי שהנערה תאמר: הלא אתה עומד על העין, ולמה לא תשתה מן המים אשר לפניך?!

(ב) שבנות אנשי העיר יוצאות, והלא תאמר: למה תרצה דווקא שאשקך אנכי, שכבר שמתי הכד על שכמי, לך אל נערה אחרת שעוד הכד בידה ותתן לך מים!

(ג) שאשאל דווקא שהיא תטה הכד, שזה טורח גדול להוריד הכד מעל שכמה אל ידיה להשקות אותי, והלא ראוי שתכעס על זה ותאמר: הט אתה את הכד שעל שכמי ושתה, שלא אצטרך להוריד הכד מעל שכמי.

(ד) שתאמר אלי "שתה וגם גמלך אשקה", שזה סימן על חכמתה וטוב לבה, שאז ראוי שתחשוב בלבה: האיש הזה בודאי יש לו איזה כאב בידיו, שלכן אינו יכול לשאוב מן העין ולא להטות הכד בעצמו, ועל פי זה תחשוב: אם אין לו כוח לשאוב מים לעצמו, כל שכן שאין לו כוח לשאוב לגמלים, ובוזה תתעורר בנדבת לבה ובטובה שתחוס על צער בעלי חיים להשקות גם הגמלים.

כללו של דבר: העבד עשה כאן מה שקרוי בימינו מבחן באופי, ובקנה מידה לטוב אופיה בחר במידה אחת והיא גמילות חסדים.

...

בעל ה"כלי יקר" על התורה אומר על כך לפרשתנו בדרך "צחות":

לא בדק את רבקה כי אם במידה זו אם יש לה עין טובה וגומלת חסדים היא... וחז"ל אמרו: "כל כלה שענינה יפות, אין כל גופה צריך בדיקה". וזה דבר שהחוש מכחיש, כי כמה מכווערות בעולם שענינהן יפות. ועוד קשה: מה ראו חז"ל ליתן עצה לבדוק אחר יופי חיצוני זה, והלא "שקר החן והבל היופי"? אלא ודאי שנתנו עצה לבדוק אחר מעשים, וזאת העצה היעוצה, שיבדוק אם היא בעלת עין יפה וגומלת חסדים, כי אם עיניהם יפות בבריות, אז היא בלי ספק שלימה בכל המידות. ולמדו חז"ל מן אליעזר שלא בדק את רבקה כי אם במידה זו, כי היא בניין אב על כל המידות.

4. מקור 4: חיי שרה [ג] — גם לגמליך אשאב, עמ' 158-159

מה משמעותו של פירוט זה? להודיעך שלא בריצה אחת אל הבאר ולא בשתיים ולא בשלוש נעשתה העבודה, אלא בהליכה הלך וחזור, בירידה העיניה ובעלייה ממנה, ביציקת המים אל השוקת ובריצה חזרה אל הבאר, ושוב ירידה ועלייה עם הכד, המלא, וכך: "עד אם כלו לשתות". וכל זה נוכח עמידת האיש "משתאה" — מחריש", והוא "והאנשים אשר אתו" אינם משתתפים בעבודה ההולכת ונעשית לעיניהם, בלא שאלה, בלי תמיהה, בסבלנות, בריצה, בשקידה: "ותשאב לכל גמליו". ואולם הפיקחים ואנשי המעשה שבזמננו החושבים שפתיות היא מצד הנערה הטורחת, יגיעה ועמלה — ודאי שעות — לזרים אלה ולגמליהם, יבינו אולי את רבקה אמנו ואת הלקח אשר רצתה התורה ללמדנו במבחן זה, בזוכרם את דברי עקביא בן מהללאל — אדם מופלא וגדול בחכמה וביראת חטא — שאמר (עדויות פרק ה, משנה ו):

מוטב לי להיקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום.

וכן לא עשתה רבקה חשבונות של מעשיות ופיקחות בתיתה מים לאדם ולחי, ו"שוטים" אלה הם מקיימי עולם מאז ומתמיד.

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ה

5. מקור 5: תולדות [ו] — אם יעקב ועשו, עמ' 202

ואחרי שסקרנו את שלושת הפירושים הללו וראינו חולשתו של כל אחד, נסכים ודאי לדברי בן-אמוזג האיטלקי בפירושו לתורה "אם למקרא":

אמרה רבקה: איזה מכם שיהרג, אהיה שכולה יום אחד, כי ההרוג איננו וההורג את אחיו שנוא בעיני כזר ואויב, וכאילו איננו, ועל כל פנים אשכל שניהם.

וזו נראית באמת כוונת הפסוק, כי שניהם בניה וביום אחד ברגע אחד עלולה היא לשכל אותם, כי גם ההרוג וגם ההורג אינם עוד. ומעתה נשוב לשאלתנו הראשונה ואולי נמצא לה תשובה. מה ראתה התורה להזכירנו שוב אחרי אשר שלחה הברכה רבקה את יעקב מקרבתו של עשו ומנעה מעשו להפיק זממו — מה ראתה התורה להזכירנו שהיא אם יעקב ועשו? ונראים דברי בעל "צידה לדרך" על רש"י האומר: להודיענו שלא אם יעקב בלבד היתה בהבריחה את יעקב ובהצילו אותו ממוות, אלא גם אם עשו היתה בהצילה את עשו מלרצוח את אחיו. ואף כי במשך כל הפרק ראינו עושה כל מעשיה לטובת "יעקב בנה הקטן", הנה עתה ברגע הסכנה הגדולה היא מכלכלת מעשיה בתבונה כ"אם יעקב ועשו", שלא תשכל שניהם יום אחד.

6. מקור 6: ויצא [ו] — התחת אלהים אנכי, עמ' 233-234

הסבר אחר נותן לכעס זה בעל "עקדת יצחק", בדברו בפרשת בראשית בשער התשיעי על בריאת האשה ועל שני השמות אשר לה: והנה בשני השמות — "אשה", "חווה" — נתבאר שיש לאשה שתי תכליות: האחד מה שיורה עליו שם "אשה", כי מאיש לוקחה", וכמוהו תוכל להבין ולהשכיל בדברי שכל וחסידות, כמו שעשו האמהות וכמה צדקניות ונביאות וכאשר יורה פשט פרשת "אשת חיל" (משלי לא). והשני עניין ההולדה והיותה כלי אליה ומוטבעת אל הלידה וגידול הבנים, כאשר יורה עליה שם "חווה" — אם כל חי". והנה תהיה האשה כאשר לא תלד מנועה מהתכלית הקטן [השני דלעיל] ותישאר להרע או להטיב כמו האיש אשר לא יוליד, ונאמר עליהם [על האיש העקר והאשה העקרה]: "ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות" (ישעיה נו, ה), כי ודאי עיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים [רש"י בראשית ו' ט, ד"ה "אלה תולדות נח"]. על כן חרה אף יעקב ברחל, כאשר אמרה: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי", לגעור בה ולהשכילה בזה בעניין הנכבד והוא, שהיא אינה מתה לפי התכלית המשותף, באשר מנע ממנה פרי בטן, כמו שיהיה בו העניין גם כן אם לא יוליד.

כעסו של יעקב מתפרש כאן ככעס על ששכחה רחל את יעודה האמיתי — העיקרי, אשר — לפי דברי בעל העקדה — אינו שונה מיעודו הוא (של הגבר). לפי שהיא "כמוהו תוכל להבין ולהשכיל בדברי שכל וחסידות, כמו שעשו האמהות וכמה צדקניות ונביאות וכאשר יורה פשט פרשת 'אשת חיל'". והיא בגעגועיה לילד ראתה כל עולמה רק ביעודה השני (לפי דעת בעל העקדה: "התכלית הקטן"!), להיות אם, ובלעדיו אין חייה חיים: "ואם אין מתה אני" — והרי זו בגידה בתפקיד, בריחה מן היעוד, השתמטות מן החובות המוטלות עליה, לא בהיותה אשה, אלא בהיותה אדם.

אם כן לא הדרישה המופנית אליו כמי שבידו טובה, ואף לא הדרישה התובעת מאת ה' במפגיע, היא שעוררה את רוגזו, אלא עצם העמדת כל חייה, כל תוכנם וכל תכליתם על הדבר האחד — אשר לא ניתן לה, הוא שהעלה את חמתו, והוא שהביאו לאמר מה שאמר.